

Значення малої Батьківщини для формування патріотичних почуттів (на прикладі творчості Василя Сухомлинського)

*Той, хто забув колиску, з якої піднявся,
щоб піти по землі, хто байдужий до матері,
що вигодувала та виховала його,
нездатен пережити високі
патріотичні почуття.
Василь Сухомлинський*

The Importance of a Homeland for the Formation of Patriotic Feelings among Pupils (on the Example of Vasyl Sukhomlynskyi's Creative Work)

Nowadays there is increased attention to patriotic education as an essential component of patriot citizen formation in Ukraine. The article reveals the importance of a homeland for the formation of patriotic feelings among pupils on the example of Vasyl Sukhomlynskyi's creative work. A prominent Ukrainian educator believed that the basis of love for the Motherland is the nature of the native land, the mother tongue, the cult of a Mother and a Father, diligence, as well as the homeland, its historical and heroic past. Patriotic feelings are formed from early childhood from the perception of the image of a homeland – streets, villages, towns, cities, native land, and close surroundings. According to V. Sukhomlynskyi, at a very young age, the child's soul is susceptible to emotional influences; it admires what she/he sees, as well as the beauty of the land her/his grandparents and great-grandparents lived on.

The effectiveness of patriotic education for teenagers and adolescents depends on how deeply the image of the homeland penetrated the younger schoolchildren's the spiritual world. A school, a teacher, and the mother tongue are also of great importance in this process. The patriotic vision of the world be-

gins with the love of its homeland and develops into the love of the Motherland – Ukraine and all humanity.

Keywords: homeland, patriotism, patriotic feelings, Vasyl Sukhomlynskyi's creative work

На сьогодні формування патріотичних почуттів в юних громадян України – пріоритетне завдання освіти в нашій країні. Глобалізаційні процеси, які відбуваються у світі, з одного боку, агресія Росії та її зазіхання на територіальну цілісність української держави, з другого, підвищують затребуваність патріотичного виховання як важливої складової формування громадянина-патріота України.

Проблема патріотичного виховання молоді завжди була під пильною увагою вихователів, педагогів-практиків і науковців у галузі освіти. Великого значення їй надавали класики світової педагогіки Ф.-В.-А. Дістервег, Дж. Дьюї, Я.-А. Коменський, Й.-Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо. Українські педагоги й діячі культури Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Драгоманов, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, І. Франко, Я. Чепіга, Т. Шевченко у своїх творах зверталися до питань, пов'язаних із формуванням у молоді патріотичних почуттів, вихованням у них любові до рідної землі, малої та великої Батьківщини. Проблема формування в учнів патріотичних почуттів стала предметом розгляду українських учених І. Беха, В. Борисова, О. Вишневського, В. Кузя, Р. Петронговського, Ю. Руденка, М. Сметанського, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, Б. Ступарика та ін.

Ці питання також знайшли відображення у педагогічній теорії та практиці видатного українського педагога Василя Сухомлинського, який звертав увагу на значення малої батьківщини в патріотичному вихованні дітей і молоді.

Василь Сухомлинський – український педагог-гуманіст, публіцист, науковець, письменник, який залишив глибокий слід у педагогіці ХХ-го століття. Він працював учителем української мови й літератури, а з 1948 р. – директором Павлівської середньої школи Кіровоградської області. Творча спадщина видатного педагога надзвичайно багата – понад 40 книг, 600 статей, 1200 казок та оповідань для дітей. Праці В. Сухомлинського неодноразово перевидано величезними тиражами, а книгу *Серце віддаю дітям* перекладено тридцятьма мовами світу. Заслужують на увагу такі твори на педагогічну тематику: *Вірте в людину* (1960), *Духовний світ школяра* (1961), *Людина неповторна* (1962), *Праця і моральне виховання* (1962), *Щоб у серці жила Батьківщина* (1965), *Моральні заповіді дитинства і юності* (1966), *Сто порад учителеві* (1967), *Серце віддаю дітям* (1969), *Народження громадянина* (1970), *Як виховати Людину* (1975) тощо.

Більшість із цих творів у тій чи більшій мірі торкається проблем патріотичного виховання молодого покоління.

Згідно з Енциклопедією освіти,

патріотизм (грец. patriotes – земляк, співвітчизник) – суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині, захищати її від ворогів¹.

Словник соціологічних і політологічних термінів трактує поняття патріотизму як почуття любові до Батьківщини, ідею, свідомість громадянської відповідальності за долю вітчизни, що виражається у прагненні служити своєму народові, захищати його інтереси². Відомий український психолог І. Бех вважає, що патріотизм – особливе, тобто безумовне і високо смислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та самої себе³. На думку соціологів, любов до Вітчизни формується під дією різноманітних чинників, зокрема, місця народження людини та місця, де минуло її дитинство і де вона жила, країни походження своїх предків. До складових, яке охоплює поняття Батьківщини, також належать природні умови проживання, побут, мова, традиції та звичаї. Це поняття багатоаспектне й різноманітне у своїх проявах і передбачає гордість за рідну країну, повагу до історичного та культурного минулого свого народу, шанобливе ставлення до народної пам'яті, любов до рідної мови, дотримання національно-культурних традицій, звичаїв і обрядів тощо.

Почуття патріотизму насамперед відображається у прив'язаності до рідних місць – так званої малої батьківщини. Термін „мала батьківщина” не має однозначного тлумачення в українській науці. Його „найчастіше вживають у розумінні певного обшару території (краю, села, вулиці), що з нею себе ідентифікує людина (тобто, місце, де вона народилася, проживала „золоті роки”). Рідше тлумачать через призму етнографічну (йдеться про комплекс традицій, звичаїв, які людина сприймає як рідні, природні, автентичні)”⁴.

1 *Енциклопедія освіти*, ред. Василь Кремень, Київ 2008, с. 633.

2 *Словник соціологічних і політологічних термінів*, за заг. ред. В.І. Астахової [та ін.], Київ 1993, с. 19.

3 І.Д. Бех, *Виховання особистості*, [в:] *Вибрані наукові праці*, Чернівці 2015, с. 521.

4 З. Величко, *До поняття „малої батьківщини”: рецепція західноукраїнських публіцистів*

Проте, саме в поєднанні цих двох аспектів розкривається глибина сутності поняття, яке поєднує і географічний підхід, і аксіологічний, пов'язаний із цінностями. Малу батьківщину характеризує той простір, з яким людина має тісний емоційний зв'язок „через серце”, насамперед через найближче оточення, яке їй близьке та зрозуміле. Враховуючи зазначене, лише плекаючи в дитини любов до батьків, рідного куточка – малої батьківщини, можна виховати любов до великої батьківщини, сформувати справжнього патріота своєї держави.

Реалізуючи патріотичне виховання на практиці, педагог сприяє нагромадженню в особистості патріотичних уявлень та знань, засвоєнню цінностей і формуванню патріотичних почуттів. Для їх формування велике значення має визначення вікового етапу, на якому дитина є найбільш сприйнятливою до цілеспрямованого й систематичного патріотичного виховання. Низка психологів і педагогів (Л. Артемова, А. Богущ, А. Виноградова, Н. Гавриш, О. Каплуновська, К. Крутій, Т. Поніманська та ін.) вважають, що найсприятливішим віком для формування патріотичних почуттів і патріотичного виховання є дошкільний вік, бо саме в цей час у дитини зростає інтерес до соціального світу, вона здобуває перший досвід соціального життя, а також у неї „починають формуватися високі соціальні мотиви і благородні почуття. Від того, як вони будуть виховані в перші роки життя дитини, багато в чому залежить весь її наступний розвиток”⁵. Почуття патріотизму як вище духовно-моральне утворення народжується „з буттєвих ставлень у гущині реального життя, до якого залучається особистість на кожному віковому етапі”⁶. З огляду на це, для розвитку почуття патріотизму має значення цілеспрямована праця зі школярами і молодшого, і середнього, і старшого шкільного віку. Вже в дошкільному та молодшому шкільному віці необхідно формувати любов до близьких, шанобливе ставлення до рідної домівки, своєї школи, вулиці, місцевості, в якій зростає дитина. Середній дошкільний вік є сприятливим для формування систематичного патріотичного виховання, оскільки в цей період підліток здобуває більший досвід соціального життя, в нього активізується інтерес до суспільних явищ.

На думку Василя Олександровича, патріотичне виховання є сферою „духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне,

20–30-х років ХХ століття, „Вісник Львівського університету”, Серія журн., випуск 34, Львів 2011, с. 88.

5 І.Д. Бех, *Виховання особистості: Підручник*, Київ 2008, с. 84.

6 *Ідет*, В.І. Кириченко, Ж.В. Петрочко, *З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді): посібник*, Харків 2016, с. 4.

що любить і ненавидить людина, яка формується”⁷. Даючи поради вихователям у своїй праці *Як виховати справжню дитину*, В. Сухомлинський зазначає:

Пізнання, осягнення людиною своєї Батьківщини, становлення в нашій душі в роки дитинства і ранньої юності патріотичної серцевини, патріотичне виховання в роки дитинства, отрочтва і ранньої юності; духовно багате, діяльне, самовіддане життя патріота – це найтонші, найскладніші процеси в тому безмежно складному сплетінні ідей, вчинків, переконань, думок, прагнень, яке називається патріотичним вихованням⁸.

В умовах тоталітарного режиму В. Сухомлинський був змушений пропагувати комуністичне виховання, але вчитуючись у рядки його творчої спадщини, неможливо не зауважити глибокий гуманізм і переконання в тому, що основою основ у формуванні патріотичних почуттів є мала батьківщина і все, що пов’язане з цим поняттям у дитинстві та юності. Письменник і педагог підкреслює, що завдання вихователя полягає в тому, щоб „відкрити перед кожним вихованцем усі джерела, якими живиться почуття любові до Батьківщини. Це й природа рідного краю, і мати з батьком, і рідне село, місто... і славне минуле Вітчизни, її героїчна історія...”⁹. В. Сухомлинський стверджує, що душа вихованця повинна житися від „почуття прив’язаності до рідного куточка – материнської колиски, верби, що схилилася над ставком, родючого поля... Усі ці джерела мають бути відкриті перед дитиною постійно – з перших кроків її свідомого життя”¹⁰. З цієї прив’язаності та любові складається почуття любові до малої батьківщини, яке переростатиме в могутні патріотичні почуття.

Український педагог зазначає, що всім прагненням, помислам, поривам людини емоційного забарвлення надають спогади про світ дитини. А цим світом дитини передусім є піклування батьків, казка, пісня, природа, яка її оточує в дитинстві. „Азбука патріотичного виховання полягає в тому, щоб утвердити в людській душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати в ньому образи рідної природи, які хвилювали бусе життя”¹¹. В. Сухомлинський вбачає важливість малої батьківщини в дитинстві, підкреслюючи, що

7 В.О. Сухомлинський, *Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості*, [в:] *idem*, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 1, Київ 1976, с. 131.

8 *Idem*, *Як виховати справжню дитину*, [в:] *idem*, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 2, Київ 1976, с. 167.

9 *Idem*, *Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості*, [в:] *idem*, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 1, Київ 1976, с. 133.

10 *Ibidem*, с. 134.

11 *Ibidem*.

в житті кожної людини має бути рідний куточок як незабутній спогад про найдорожче. Учений переконаний, що „без цього немає людини, немає її морально-емоційного й естетичного коріння, немає свіжого вітереця, який живить непогасне полум'я любові до Вітчизни”¹².

У своєму найвідомішому творі *Серце віддаю дітям* В. Сухомлинський багато уваги відводить природі, яка змалку оточує дитину. У розділі „Школа під блакитним небом” він розповідає про мандрівки з дітьми, під час яких вони милувалися побаченим, насолоджуючись красою рідної землі. З вершини степового кургана учні спостерігали вранішню зорю і схід сонця, бачили, як „сотні ластівок, готуючись відлітати в теплі краї, збираються в зграйки; як сонечко й ранковий вітерець розганяють білу пелену туману, що вкрила річку”¹³.

Спілкування із природою рідного краю педагог уважав важливим чинником формування патріотичних почуттів, тими невидимими нитками, якими б душа дитини прив'язувалася до її малої батьківщини: „Любов до Батьківщини починається із захоплення красою того, що бачить перед собою дитина, чим вона милується, в що вкладає частку своєї душі”¹⁴. У Павлівській „Школі радості” прогулянки та подорожі були традицією. В. Сухомлинський турбувався, щоб у майбутньому спогади дитинства його учнів були яскравими, сонячними, неповторними, щоб краса ввійшла в дитяче серце як пам'ять про найдорожче. „Захоплення красою землі, де жили діди й прадіди, де нам судилося прожити життя, повторити себе в дітях, постаріти і піти в землю, яка народила нас, – це найважливіше емоційне джерело любові до Батьківщини”¹⁵.

Педагог був переконаний, що любов до кожної людини і до своєї Батьківщини починається саме з любові та бережливого ставлення до природи. Формування соціально-політичних позицій людини, на думку В. Сухомлинського, залежить від того,

як пізнається природа, як людина з дитинства бачить, розуміє і відчуває її, як вона входить в її життя. Розглядати кожну квітку і кожну пелюстку, крильце метелика і пушинку, що впала з тополі, – це теж бачення природи, дуже важливе і необхідне для того, щоб думати про неї, правильно розуміти її і правильно ставитися до неї¹⁶.

12 *Ibidem*.

13 *Idem*, *Серце віддаю дітям*, [в:] *idem*, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 3, Київ 1977, с. 94.

14 *Ibidem*, с. 256.

15 *Ibidem*.

16 *Idem*, *Природа, праця, світогляд*, [в:] *idem*, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 5, Київ 1977, с. 556.

Учений підкреслює, що під час екскурсій, під час кожної зустрічі дітей з природою дітям намагаються показати світ таким, щоб вони задумались над тим, що природа – це рідний дім, частинка нас самих, а байдужість до природи є байдужістю до власної долі¹⁷. Саме тому так багато казок та оповідань автор присвятив цій тематиці – *Яблунька і літо, Вічна тополя, Куди поспішали мурашки, Ластівка над вікном, Верба – мов дівчина золотокоса, Відломлена гілка, Як діти раділи, а ялинка плакала, Все в лісі співає, Квітка сонця* та багато інших.

Інша велика частина казок Василя Олександровича розкриває тему любові до матері (*Найгарніша мама, Забула, Сьома дочка, Материне поле, Материнське щастя, Моя мама пахне хлібом, Найласкавіші руки, Сива волосинка, Чотири вітри і материнське горе*, тощо). Педагог уважав любов людини до матері та любов до Батьківщини невіддільними почуттями, а дитину – дзеркалом морального життя батьків. Отчий дім – теж глибоке джерело любові до малої Батьківщини. І В. Сухомлинський глибоко переконаний, що сім'я має велике значення для суспільного виховання. У сім'ї „закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави”¹⁸.

Педагог зазначає, що сім'я, родина в широкому розумінні, є тим місцем, де людину творять любов'ю. Це любов батька до матері та матері до батька, любов батька та матері до людей. Роздумуючи про моральні цінності сім'ї, педагог зазначає: „Могутня духовна сила виховання закладена в тому, що діти вчать дивитися очима батька, вчать у батька поважати, шанувати матір, бабусю, жінку, Людину”¹⁹.

Виховувати дітей – це віддавати духовні сили. У тих сім'ях, де батько і мати по-справжньому люблять одне одного, виростають чудові діти, в душах яких панує мир і спокій, щиросердна віра в добро і людську красу. Перечитуючи праці педагога, оцінюючи його багатогранну діяльність, переконуєшся, що українців завжди відзначало піклування про дітей, батьків і старших членів родини; пошана до пращурів; взаємна любов до батьків, злагода та довіра до членів родини; гармонія стосунків поколінь; повага до прав дитини і старших; відповідальність за інших; гармонія батьківського і материнського впливу у вихованні дітей; спільність духовних інтересів; культ праці; дотримання народних звичаїв, охорона традицій тощо²⁰.

17 *Ibidem*.

18 *Idem*, *Батьківська педагогіка*, Київ 1979, с. 9.

19 *Idem*, *Моральні цінності сім'ї*, [в:] *idem*, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 5, Київ 1977, с. 438.

20 В.Л. Федяєва, *Вітчизна – святина серця і думки...*, [в:] В.Л. Федяєва, *Інноватика у вихованні*, зб. наук. праць, Вип. 4, Рівне 2016, с. 12.

Важливим місцем малої батьківщини та середовищем, в якому формуються патріотичні почуття і переконання майбутніх громадян країни, є школа. В. Сухомлинський вбачав родинно-шкільне виховання в їх нерозривній єдності. Він уважав призначенням школи розвиток патріотичної свідомості, поваги та гордості за славне минуле своєї Вітчизни, готовності до виконання своїх громадянських обов'язків.

Василь Олександрович на практиці у своїй „школі радості” в Павліші організував навчально-виховну діяльність учнів таким чином, щоб виховання любові до Батьківщини було пріоритетним завданням педагогів. Упродовж років ця тема була провідною на уроках мужності та доброти, годинах спілкування, у краєзнавчій роботі під час екскурсій „місцями пам'яті”.

„Мала Батьківщина” – це все, що нас оточує нас з дитинства, це запахи рідної природи, це краса, яку бачимо та відчуваємо серцем, це звуки рідної мови. Рідне слово – важливий засіб формування в учнів патріотичних почуттів. Музика мови, яку людина чує з дитинства, запам'ятовується на все життя. В. Сухомлинський підкреслював, що опановуючи у школі тонкощі мови, учні торкаються невичерпної скарбниці народної мудрості, яка формувалася від діда-прадіда. Вони сприймають лексичне багатство мови емоційно та естетично, прилучаючись до духовної культури народу. Адже в мові віддзеркалюється і культура, і традиції, і народна мудрість та велич. Василь Олександрович радив учителям відточувати своє слово у роботі з вихованцями:

Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру²¹.

Акцентуючи на ролі школи та слова у патріотичному вихованні учнів, В. Сухомлинський не оминав своєю увагою місію вчителя у цій відповідальній праці. Він писав про „проекування людини” у виховному процесі, далекоглядність вихователя, який орієнтується на майбутнє, формуючи патріотичні почуття та переконання. У праці *Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості* автор наголошує, що мудрість вихователя в тому, щоб слова любові до Батьківщини вихованці не вимовляли бездумно і безпристрасно. Він закликає понять та слів „Вітчизна”, „доблесть”, „героїзм”, „подвиг” торкатися

21 В.О. Сухомлинський, *Слово про слово*, [в:] *idem*, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 5, Київ 1977, с. 167.

суворо й вимогливо. „Немислима справа – вчити говорити про любов замість того, щоб учити любити”²² – стверджує Василь Олександрович. Ставлення до Батьківщини пробуджує в людині найблагородніші почуття. Воно визначає моральне обличчя громадянина. В. Сухомлинський переконує: „В житті людини має бути щось найголовніше, що стоїть вище від усіх повсякденних турбот, тривоги, пристрастей”²³.

Таким чином, на основі вдумливого прочитання творів В. Сухомлинського переконуємося, що для формування патріотичних почуттів особистості мала Батьківщина відіграє важливу роль. Видатний український педагог своєю невтомною працею на практиці та в наукових працях доводить, що головними джерелами любові до Вітчизни є батьки, рідне село, місто, його природа, героїчне минуле Батьківщини, школа, слово рідної мови та вчителі. Саме завдяки усім цим чинникам в душу маленької людини глибоко проникає образ малої батьківщини і формує з неї громадянина-патріота.

Література

- Бех І.Д., *Виховання особистості*, [в:] *Вибрані наукові праці*, Чернівці 2015.
- Бех І.Д., Кириченко В.І., Петрочко Ж.В., *З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді): посібник*, Харків 2016.
- Величко З., *До поняття «малої батьківщини»: рецепція західноукраїнських публіцистів 20–30-х років ХХ століття*, „Вісник Львівського університету”, Серія журн., випуск 34, Львів 2011.
- Енциклопедія освіти*, ред. Василь Кремень, Київ 2008.
- Словник соціологічних і політологічних термінів*, за заг. ред.: В.І.Астахової [та ін.], Київ 1993.
- Сухомлинський В.О., *Батьківська педагогіка*, Київ 1979.
- Сухомлинський В.О., *Моральні цінності сім’ї*, [в:] В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 5, Київ 1977.
- Сухомлинський В.О., *Народження громадянина*, [в:] В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 3, Київ 1995.
- Сухомлинський В.О., *Природа, праця, світогляд*, [в:] В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 5, Київ 1977.

22 *Idem*, *Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості*, [в:] *idem*, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 1, Київ 1976, с. 132.

23 *Idem*, *Народження громадянина*, [в:] *idem*, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 3, Київ 1995, с. 513.

- Сухомлинський В.О., *Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості*, [в:] В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 1, Київ 1976.
- Сухомлинський В.О., *Серце віддаю дітям*, [в:] Сухомлинський, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 3, Київ 1976.
- Сухомлинський В.О., *Слово про слово*, [в:] В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 5, Київ 1977.
- Сухомлинський В.О., *Як виховати справжню дитину*, [в:] В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори в 5 томах*, Т. 2, Київ 1976.
- Федяєва В.Л., *Вітчизна – сьятиня серця і думки...*, [в:] В.Л. Федяєва, *Інноватика у вихованні*, зб. наук. праць, Вип. 4, Рівне 2016.